

Jørgen Larsen: H. N. Clausen. Hans Liv og Gerning. 1. Del: Aarene 1793-1848. Kbh. 1945. 439 S.

Medens der om Mænd som J. P. Mynster og H. L. Martensen, for slet ikke at tale om N. F. S. Grundtvig og Søren Kierkegaard, i Aarenes Løb er vokset en hel Litteratur frem, har H. N. Clausen, ogsaa han en af de markante Skikkelser i det 19. Aarhundredes danske Kirkehistorie, maattet staa stærkt i Skygge i den historiske Forskning. Fraregnet Clausens egne interessante og fængslende Memoirer og nogle Samlinger af hans Indlæg og Smaaskrifter vedrørende politiske og kirkelige Spørgsmaal, udgivne af hans Søn, indskrænker den litterære Behandling af ham sig væsentlig til et Par Afhandlinger af N. M. Plum og J. Oskar Andersen, og den Omtale, man iøvrigt møder af ham i Oversigtsværker o. l., beskæftiger sig som Regel ensidigt med hans bekendte Sammenstød med Grundtvig 1825 og med hans Virksomhed som nationalliberal Politiker. Da Clausen imidlertid har øvet Indflydelse paa adskillige vigtige Omraader, lige som han i sig selv var en ejendommelig og fornem Personlighed, er det vel begrundet at forsøge at belyse hans samlede Indsats i dansk Kulturhistorie. Det er denne Opgave, Sognepræsten i Haraldsted Jørgen Larsen har taget fat paa i et større Arbejde, ved hvis første Del, der behandler Tidsrummet 1793—1848, Forfatteren i Maj 1945 vandt den teologiske Doktorgrad.

Dr. Larsen har — som naturligt er ved et Arbejde af denne Karakter — tilrettelagt sin Fremstilling rent biografisk, idet han i dette Bind behandler Clausens Livsløb i fire Hovedafsnit: hans Barndom og tidlige Ungdom 1793—1818, den store Udenlandsrejse til Tyskland, Italien og Frankrig 1818—20, der var af saa skelsættende Betydning for hans Udvikling, dernæst Tiden 1821—34, som udgør hans første Professoraar, og hvori bl. a. indtraf det Sammenstød med Grundtvig, der kom til at danne et Vendepunkt i Danmarks Kirkehistorie. Endelig behandles som sidste Afsnit Tidsrummet 1835—48, der bringer en videre Udbygning af Clausens akademiske og øvrige kulturelle Virksomhed, samtidig med at det stærkere og stærkere fører ham til Deltagelse i Tidens nationale og politiske Liv.

Fordelingen af Stoffet paa den her angivne Maade er overskuelig og velbegrundet, Fremstillingsformen tiltalende, klar og naturlig. Ikke for intet har Forfatteren aabenbart i aarevis fordybet sig i H. N. Clausens skønne og plastiske Prosa. Hvad Indholdet angaar, da maa det sikkert siges at være lykkedes Dr. Larsen at skrive en grundig og tiltrækkende Biografi, der i mange Hen-

seender giver et rigtigt Helhedsindtryk af Clausens Personlighed og flersidige Virksomhed. Det maa endvidere anses for at være et stort Fortrin ved Bogen, at den tilsigter at tegne et Helhedsbillede af Clausen, baade som Teolog og Politiker, som Kunstven og Kulturpersonlighed. Det var jo netop en fremtrædende Ejendommelighed hos H. N. Clausen, at han stod som et samlende Udtryk for Tidens Enhedskultur, og at de enkelte Sider af hans Gerning ikke var mere eller mindre tilfældige Udslag af forskelligartede Interesser eller almindelig Virketrang, men var organisk forbundne i hans egen, harmonisk afstemte Personlighed¹.

Det er derimod ikke lykkedes Dr. Larsen at give et væsentligt nyt Billede af Clausen. I flere Henseender er dette ganske vist en Styrke ved Bogen, thi det vilde næppe være muligt overalt at tegne et Portræt med nye Linier, naar det tillige skulde være historisk korrekt. Set fra et Disputatssynspunkt svækker det dog for saa vidt Bogens Værdi noget, og man forstaar — som det kom frem i de officielle Opponenters Indlæg —, at det var med nogen Betænkelighed, at Censorerne var gaaet med til at lade denne — iøvrigt værdifulde — Bog danne Grundlaget for Erhvervelsen af en akademisk Grad.

Bogen udmærker sig ikke ved Rigdom paa nye Synspunkter eller ved Inddragelse i større Grad af nyt Stof (jvfr. nedenfor). Særlig i Afsnittet om Clausens Stilling i den store Kirkekamp 1825 ff. reproducerer Dr. Larsen overvejende traditionelle Synspunkter og støtter sig næsten helt til den Opfattelse, som især J. Oskar Andersen har gjort gældende (i Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 1926 S. 177 ff.). Skønt Forfatteren her som andetsteds er besjælet af en prisværdig Stræben efter at vise historisk Retfærdighed, vilde det navnlig paa dette Omraade have været ønskeligt, om han var gaaet til Værks med større Selvstændighed. Som det fra flere Sider blev fremhævet ved den mundtlige Handling, er det især en Svaghed, at Forfatteren blot beskæftiger sig med Clausens stærkere eller svagere fremtrædende »Rationalisme« og ikke indlader sig paa en dyberegaaende Undersøgelse

¹ Der kan her mindes om en ret træffende Karakteristik af Clausen, som hverken Dr. Larsen eller hans Opponenters synes at have været opmærksom paa. I Anledning af Udgivelsen af Clausens »Optegnelser«, 1. Del, skrev A. F. Krieger 31. Maj 1877 i sin Dagbog: »Det er ganske den gamle Clausen, ikke genial, men karakterfast, skarpt seende saalangt han seer; Mønster paa en udholdende samvittighedsfuld Lærer; i sit private Liv lykkelig, fuld af Glæde over Musik og bildende Kunst, men uden Blik for det Grundede i Sigtelsen for Rationalisme« (A. F. Kriegers Dagbøger 1848—1880, udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch, VI, 235).

af hans Stilling som Repræsentant for de protestantiske Principper contra Grundtvigs katolicerende Standpunkt.

Da disse Synspunkter bliver udførligt behandlet andetsteds¹, skal jeg her nøjes med blot at nævne dem med Tilslutning. Til Gengæld kan fremhæves, at der i Forfatterens Bog findes større Afsnit, der inddrager nye Omraader af Clausens Virksomhed under Behandling. I denne Sammenhæng maa særlig nævnes Gennemgangen af Clausens teologiske Forfatterskab — som oftest hører man kun Tale om hans store Skrift »Katholicismen og Protestantismen«, 1825, der gav Anledning til Kirkekampen —, og af hans Indsats som Universitetslærer. Ikke mindst det sidste er betydningsfuldt. Trods den Folkegunst, Clausen til Tider var ombrust af, var han i Virkeligheden i flere Henseender en ensom Skikkelse, og trods sin mere end 50-aarige Lærergerning dannede han aldrig nogen egentlig »Skole« af Clausenske Teologer. Ikke desto mindre har han i det stille og ad indirekte Vej øvet en betydelig Indflydelse netop som Universitetslærer ved paa selvstændig Maade at staa som Repræsentant for Synsmaader, der ellers ikke kom til Orde, og som en utrættelig Forsvarer af den akademiske Lærefrihed². Det er derfor fortjenstfuldt at underkaste netop denne Side af hans Gerning en Undersøgelse.

Er Manglen paa selvstændige og nye Synspunkter iøjnefaldende i det her foreliggende Arbejde, saa er der dog i endnu højere Grad Grund til at anke over, at det skorter paa dyberegaaende Undersøgelse af en stor Del Kilder, der kunde tænkes at indeholde nye Bidrag til Belysning af Clausens Udvikling og hele Indsats. Denne Svaghed er saa meget mere paafaldende, som man netop af en Disputats over et Emne, der i sine Hovedtræk er vel kendt, kunde have ventet, at Forfatteren havde følt Trang til ved en Kulegravning af Stoffet at underbygge sin Fremstilling paa ny Maade.

¹ Af Professor Lorenz Bergmann i Kirkehistoriske Samlinger 6. R. V, 290 ff. og af Docent, Dr. phil. Søren Holm i Dansk teologisk Tidsskrift VIII (1945), 143—163.

² Det maa maaske her være mig tilladt at anføre følgende: da jeg for over 30 Aar siden begyndte at indsamle Bidrag til Belysning ogsaa af det 19. Aarhundredes danske Kirke- og Kulturhistorie, henvendte jeg mig bl. a. til en Række dalevende, allerede den Gang højt bedagede Akademikere af vidt forskellig Støbning for at faa dem til at meddele Træk fra deres Studietid. Det var mig da paafaldende at høre, med hvor stor Veneration de næsten alle havde bevaret Mindet om H. N. Clausen. Trods senere ofte stærkt afvigende Standpunkter havde de aabenbart i sin Tid modtaget et dybtgaaende Indtryk af en fornem Personlighed, der ved sin Lærergerning og sit Eksempel havde været dem en virkelig Vejleder i redelig Sandhedsstræben.

Mindst gælder denne Anke hans Benyttelse af den trykte Litteratur, som i det hele og store er meget tilfredsstillende. Tilmed fortjener Forfatteren en speciel Kompliment for den korrekte og loyale Maade, hvorpaa han i Almindelighed anfører andre Forskeres Opfattelser og Resultater, hvad der desværre ikke altid er Tilfældet i litterære Arbejder, heller ikke altid i Disputatser. Trods alt er der dog ogsaa paa dette Omraade et og andet at tilføje.

Det er saaledes en gennemgaaende Mangel, at Forfatteren kun yderst sjældent har benyttet 2. Udgave af »Dansk biografisk Leksikon« med Hensyn til mange af de Personligheder, han omtaler. Lige som ved Elle Jensens Bog om Pietismen i Jylland (11. R. I, 200) er det med ikke ringe Forundring, at man konstaterer, hvor vanskeligt dette mest moderne Hovedværk paa sit Omraade, hvis Benyttelse skulde anses for en Selvfølge, aabenbart har ved at gøre sig gældende for Forskernes Bevidsthed.

Af andre Mangler ved Litteraturbenyttelsen kan der være Grund til at omtale følgende: S. 27 f. under Behandlingen af Clausens Skoletid i Metropolitanskolen nævnes kun det lidet tilfredsstillende Arbejde af C. A. S. Dalberg og P. M. Plum, Metropolitanskolen gennem 700 Aar, 1916, hvorimod Forf. ikke kender den senere og bedre Skildring af Vilh. Lorenzen i »Metropolitannerbogen 1939«. S. 82 under Omtalen af Clausens Studieophold i Göttingen forbigaaes det moderne Hovedværk om denne Bys Universitet: Götz von Selle, Die Georg-August-Universität zu Göttingen 1737—1937, 1937, og ligesaa sammes Udgave af Die Matrikel der Georg-August-Universität zu Göttingen, 1937, skønt begge har været anmeldt her i Tidsskriftet (10. R. IV, 476; V, 599—600). S. 207—08 behandler Forf. under Omtalen af Clausens Disputats for den teologiske Doktorgrad¹ dennes Fortolkning af det berømte Augustin-Ord: »ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicæ ecclesiæ commoveret auctoritas«. Det kunde her have været passende at benytte Professor Jens Nørregaards skarp-sindige Undersøgelse »Tre Augustin-Ord« i Svensk teologisk

¹ Dr. Larsen ser sig (S. 211) sikkert med Rette ikke i Stand til at meddele nærmere om Forløbet af Disputatshandlingen. Det kan da maaske have sin Interesse at høre, at i et Eksempplar af Disputatsen (Aurelius Augustinus Hipponensis Sacrae Scripturae Interpretes), der er i Anmelderens Besiddelse, og som oprindeligt var et Gaveeksempplar fra Forf. til Biskop Nicolai Faber, har den sidstnævnte noteret, at der optraadte ikke mindre end 7 Opponenten (Professorerne Jens Møller, P. E. Müller og F. C. Petersen, Præsten ved Petri Kirke, Dr. Johannsen, Lektor, siden Professor, M. Hohlenberg, Rektor, Professor S. N. J. Bloch fra Roskilde og Adjunkt [Hans Chr.] Christensen sst.)

Kvartalskrift 1934 S. 315 ff. S. 276 kommer Forf. ind paa det bekendte Udtryk »Vi alene vide«, men ved ikke, at afd. Dr. Hans Jensen har skrevet en Studie herover i Historisk Tidsskrift 10. R. IV, 261 f. S. 354 f. under Omtalen af Clausens Stilling til Tidens brændende kirkelige Spørgsmaal savner man en Redegørelse for hans Deltagelse i Københavns Præstekonvent. Fra 1843 var Clausen Viceformand i dette og stod afgjort paa Oppositionens Side mod Mynster især i Baptistretet og i Psalmebogssagen. Her burde have været benyttet N. M. Plum, Københavns Præstekonvent 1843—1943, 1943 (jvfr. 10. R. VI, 724—25), eller hvis denne Bog er udkommet efter Manuskriptets Afslutning, saa dog det Materiale, Plum bygger sin Fremstilling paa, Konventets righoldige Forhandlingsprotokoller (i Rigsarkivet). — Efter at have gennemgaaet Hovedmomenterne i den store Kirkekamp 1825 ff. giver Forf. S. 175 ff. meget fortjenstfuldt en Udsigt over den Genlyd, Kampen gav i det protestantiske Tyskland. Man savner dog her Omtale af det anonyme Skrift »Ueber das Treiben der Zeloten in Kopenhagen. Schreiben an einen Freund in Deutschland«, Leipzig 1832. Skriftet er uden Forfatternavn, men synes forfattet af den bekendte rationalistiske Præst ved St. Petri Kirke, Dr. J. C. G. Johannsen († 1854). Det giver et godt Indtryk af Tilstande og Stemninger og maa antages at have været af ikke ringe Betydning ved at formidle Kendskabet til den danske kirkelige Udvikling over for den tyske Læseverden. I denne Sammenhæng kan yderligere nævnes, at Forf. har oversat en meget interessant, antigrundtvigsk Udtalelse om Kirkekampen i et Brev fra A. C. Gierlew til Diplomaten M. F. Irgens-Bergh, dateret 21. Novbr. 1826 (Breve fra Danske og Norske, udg. af Ludvig Daae (1876), S. 145—46).

Paa Grund af, at Forf. ikke altid har fulgt med i den nyeste Litteratur, er han af og til kommet til at reproducere forældede Opgivelser. S. 15 (og 26) fremstilles saaledes Clausens Fader, Stiftsprovst H. G. Clausen som Kantianer, hvad der er urigtigt. Den ældre Clausens teologiske Udvikling var afsluttet allerede før 1784, saaledes før end man kan spore Indflydelse fra Kant herhjemme. Dette er saa meget uheldigere, som Forf. lægger Vægt paa at betone Sønnens aandelige Afhængighed af Faderen (hvad der forøvrigt i andre Henseender er rigtigt nok). S. 38 hedder det paa traditionel Maade, at det var Fr. Münster, der »introducerede det dogmehistoriske Studium« ved Københavns Universitet — efter hvad jeg har oplyst i Kirkehistoriske Samlinger 6. R. IV, 361 ff., var dette allerede sket 1772 — tyve Aar tidligere — ved N. E. Balle. S. 60 hedder det urigtigt, at det skulde

skyldes A. S. Ørsted, at Kirkekommissionen af 1812 kun førte til et negativt Resultat. Som det for nylig er eftervist, arbejdede netop Ørsted med stor Iver og Interesse, men de praktiske Vanskeligheder var for store (jvfr. Kirkeh. Saml. 6. R. IV, 385 ff.).

Ulige mindre tilfredsstillende er Forfatterens Benyttelse af utrykt Kildestof¹, og hvor saadant er benyttet, er det næsten altid sket paa anden Haand. Ganske vist har Dr. Larsen selv opsporet lidt haandskrevet Kildemateriale, som laa lige for Døren, og har S. 435 aftrykt en Fortegnelse over dette. Denne Fortegnelse er imidlertid meget mangelfuld. Rent bortset fra, at der savnes enhver nærmere Angivelse af Haandskriftssignaturer, er Fortegnelsen ogsaa reelt ufuldstændig, idet der ikke her er opført, at Forf. har benyttet Ritualkommissionens og Syvstjernens Arkiver (jvfr. S. 356, 389). Selv om dette var føjet til, burde Listen have været langt fyldigere.

Af H. N. Clausens Privatarxiv findes desværre nu kun bevaret ubetydelige Rester, idet en Datter af Clausen i stor Uforstand har tilintetgjort det meste. Saa meget vigtigere maatte det da være gennem Undersøgelser i offentlige Arkiver at supplere vor sparsomme Viden. Det er derfor temmeligt uforstaaeligt, at Forf. ikke har følt Trang til nøjere at gennemgaa navnlig Universitetets righoldige Arkiv. Baade en nøjagtig Undersøgelse af »Acta consistorii« — Clausen var Medlem af Konsistorium fra 1830 — og af de saakaldte »Circularia« fra hans Rektoratsaar vilde have været af Betydning til Oplysning om den Rolle, han spillede ved Universitetet². Ganske særlig er det egnet til at vække Forundring, at der overhovedet ikke er foretaget en Gennemgang af det teologiske Fakultets Dekanatspapirer. Anmelderen har haft Lejlighed til at gøre en Del Stikprøver i disse og skal paa Grundlag heraf nævne nogle Eksempler paa Ting, som burde have været benyttet.

S. 198 omtales kort den vigtige Studieplan af 29. August 1831 for det teologiske Studium, forfattet af Clausen, gennem Dekanatspapirerne kunde dens Forhistorie være belyst. S. 121—22 og 157 behandler Forf. Clausens Sammenstød med den stridslystne, ortodokse Teolog Dr. A. G. Rudelbach 1823 og 1825, og

¹ Efter de Prover, der af Dr. Søren Holm (anf. Sted S. 159 ff.) er anført paa Forf.s Gengivelse af Breve, føler man sig dog ikke helt overbevist om hans Kvalifikationer til at benytte skriftligt Materiale.

² Saaledes kan nævnes den smukke og ejendommelige Adresse i Anledning af Göttingen-Universitetets 100-Aars Jubilæum 1837, som Clausen overbragte, og som maaske er konciperet, men i hvert Tilfælde billigt, af ham.

S. 318 ff. tilkender han deres indbyrdes Forhold en saadan Betydning, at han giver et helt Kapitel Overskriften »Rudelbach og det teologiske Fakultet«. Det er da uheldigt, at han ikke kender en Episode fra 1824 mellem dem, som Fakultetets Arkiv indeholder karakteristiske Oplysninger om. Rudelbach havde haft den Dristighed at anmelde teologiske Forelæsninger over den evangelisk-protestantiske Kirkes symbolske Bøger, skønt han som Magister kun havde Ret til at holde filosofisk-historiske Forelæsninger! Dette bragte den unge Professor Clausen i Harnisk og Fakultetet protesterede, om end de ældre Kolleger fik Protestens Form noget afdæmpet.

I Fakultetsarkivet findes endvidere interessante Vota fra Clausen om en Række Disputatser, der bl. a. er velegnede til at belyse Clausens akademiske Idealer. Særlig vigtige er Bedømmelserne af fire lundensiske Disputatser, som det københavnske Fakultet fik Opfordring til at udtale sig om 1831. Sagen har sin nærmere Baggrund i Striden mellem den senere Biskop J. H. Thomander og den senere Erkebiskop Henrik Reuterdaahl. I denne Sammenhæng havde der iøvrigt været en passende Lejlighed for Forf. til at omtale Clausens, den siden saa ivrige Skandinavs, Forhold til nordiske Kolleger før 1840. I saa Henseende kunde han have draget sig Henrik Reuterdaahls værdifulde Memoirer til Nytte. Heri findes jævnlig Omtale af Clausen, hans mangeaarige Ven, hvem han satte meget højt, men hvis politiske Virksomhed han fandt skæbnesvanger for Danmark¹.

Frem for alt burde det dog have været Forf. magtpaaliggende at søge efter nyt Materiale, der kunde belyse Clausens tidligste Perioder. Med Rette ser Dr. Larsen — i Tilknytning til J. Oskar Andersen — det som en vigtig Opgave at efterprøve Fremstillingen i Clausens »Optegnelser«, der vel er en skøn og overlegent skrevet Bog, men som Kildeskrift betragtet ikke fri for at være noget arrangeret. Det er derfor betydningsfuldt — om muligt — at komme bag denne Bog og ud fra samtidige Kildevidnesbyrd at korrigere eller supplere den heri givne Fremstilling. Var dette blevet forsøgt i noget større Udstrækning, vilde Forf. tilmed oftere være stødt paa Oplysninger, der kunde have tjent til Støtte for hans egne Formodninger eller have udfyldt Huller i hans Viden. Et Par Eksempler vil kunne belyse dette.

S. 80 nøjes Dr. Larsen med under Omtalen af Forudsætnin-

¹ Erkebiskop Henrik Reuterdaahls memoarer, udg. af Lauritz Weibull (1920), 101, 126, 133, 282. Sidstnævnte Sted udtaler Reuterdaahl, at især Clausen havde »en dryg skuld att bära för all den oredda, som i det sista årtiondet öfvergatt Danmark«.

gerne for H. N. Clausens store Udenlandsrejse 1818 blot at bygge paa det af Rigsarkivet udgivne, kortfattede Regestværk »Fonden ad usus publicos« (II, S. 262 f.). Havde han søgt selve Akterne frem¹, vilde han have fundet adskilligt mere Materiale af Værdi: Clausens egen Ansøgning med Udtalelser om hans Rejses Maal og hans Studiers Gang, en Række i meget høj Grad anbefalende Vidnesbyrd af Professorerne Cl. Fr. Horneman, P. E. Müller, Borge Thorlacius, Jens Møller, Afskrifter af Bedømmelserne af hans Guldmedaillebesvarelse og Magisterafhandling m. m. Blandt dette Materiale maa især fremhæves en enestaaende anbefalende Udtalelse af P. E. Müller med Oplysninger om Clausens nære Discipelforhold til denne Mand², hvilket han siden i sine »Optegnelser« — bevidst eller ubevidst — søger at tilsløre (jvfr. S. 44—45).

S. 79 betones Værdien af de livfulde og indholdsrige Breve, Clausen skrev hjem fra sin store Udenlandsrejse. Det er da beklageligt, at Forf. ikke har kendt to af de bedste blandt disse Rejsebreve, skrevet 1820 fra Rom og Florens til Johan v. Bülow (i Arkivet paa Sanderumgaard; Registratur over dette Arkiv paa Rigsarkivets Læsesal), lige som ogsaa et ret karakteristisk Brev til Kabinetssekretær J. G. Adler (i Rigsarkivet) er undgaaet hans Opmærksomhed³. De her nævnte Breve giver et fortræffeligt Indtryk af Clausens Begejstring for Italien, især for Rom, af hans Kunstinteresse og af hans Iagttagelser med Hensyn til Katolicismen, og de er at anse som en Slags Studier i Marken til hans store Bog om denne Kirkeafdeling i Forhold til Protestantismen (1825).

Forholdene har ført det med sig, at Anmelderen væsentlig har maattet beskæftige sig med een Side af et Arbejde, som andetsteds vil blive belyst ud fra andre Synspunkter. Det vil af det ovenfor sagte formentlig fremgaa, at det især maa betragtes som en ikke helt ringe Mangel ved den foreliggende Bog, at Forfatteren i saa høj Grad har forsømt at pløje den Ager, som kaldes

¹ Fonden ad usus publicos' Arkiv, Kgl. Resolutioner Nr. 67 (13. Januar 1818).

² Der bliver saaledes Anledning til at korrigere, hvad Dr. Larsen S. 44 udvikler om det næsten »umulige« i at fremskaffe Oplysninger om Clausens Studier i hans Studenteraar.

³ Ligesaa forholder det sig med et Brev af 17. April 1819 fra H. F. J. Estrup til Clausen (trykt i Vilhelm Boëtius, In memoriam Mag. Petri Estrup (1919), 234—9). — Det er ikke helt rigtigt, hvad Dr. Larsen bemærker S. 79, at Clausen »aldrig gentager sig selv« i sine Rejsebreve. Som det vil fremgaa af en Samling af disse Breve, som nærværende Anmelder forbereder, har Clausen ikke altid modstaaet den nærliggende Fristelse til at benytte væsentligt samme Stof over for forskellige Adressater.

det utrykte Kildemateriale¹. Man maa derfor haabe, at Dr. Larsen ved Fortsættelsen af sit i saa mange Henseender tiltalende og lovende Arbejde ikke vil skyde de skrevne Kilder til Side for de lettere tilgængelige, trykte. *Bjørn Kornerup.*

**Frederik Stang: Statholdersak og Unionstrid 1856-62.
Oslo 1943. 464 Sider.**

Forfatteren kom aldrig til at lægge sidste Haand paa det Værk, som nu er udgivet af Sverre Steen; Professor Stang døde i Efteraaret 1941, og Udgiveren har umiskendeligt haft Ret i at begrænse sit Supplerings- og Retoucheringsarbejde til det mindst mulige. Men Bogens Form præges ikke alene af, at den endelige Gennemgang altsaa har manglet; der er ogsaa iøjnefaldende Svagheder ved hele Anlægget, saaledes f. Eks. den oversigtsmæssige Redegørelse for Udviklingen 1859—60 i Kapitlerne VII og VIII, som derpaa efterfølges af et andet sideløbende Kapitel (IX) med mere personlige og fortrolige Oplysninger («Bag kulissene»)². Naar alt kommer til alt, vil Værket sikkert faa sin væsentlige Betydning ved det store utrykte Brevstof, det bygger paa, og som gengives *in extenso* eller gennem fyldige Citater.

Der har her været rige Kilder at øse af. Der findes aabenbart omfattende Privatarkiver til Belysning af Norges Historie i 19. Aarhundrede. Med Rette fremhæver Forfatteren (S. 82³), hvorledes Unionstidens Spaltning af den norske Regering med en Statsraadsafdeling i Stockholm har medført en løbende Korrespondance mellem de to Hovedstæder, der giver et aldeles enestaaende Materiale til Udredning af Forhold og Foranstaltninger, men om disse hel- og halvofficielle Aktstykker slynger sig saa en fængslende Krans af rent personlige Breve og Optegnelser fra Mænd som Birch-Reichenwald, Bernhard Dunker, Ketil Motzfeldt og G. Chr. Sibbern; uvilkaarligt kommer en dansk Forsker

¹ Jeg benytter Lejligheden til at bemærke, at det er med ikke ringe Forundring, at man ser den ene af de officielle Opponenten Dr. Søren Holm, skønt han ved den mundtlige Handling var blevet gjort bekendt med ovenstaaende Oplysninger, ikke desto mindre i sin Anmeldelse (anf. Sted S. 145) sige, at «i Rigsarkivet er der ikke meget, men dog lidt mere, end Forf. har udnyttet». Maaske havde det ikke været upassende, om den samme Opponent, hvem Efterprovlsen af det utrykte Kildemateriale særlig var betroet, selv havde anstillet lidt mere omfattende Undersøgelser paa dette Omraade.

² Noget lignende er Forholdet med Kapitlerne XIII og XIV.